

GAUCSÍK ISTVÁN

**Magyar szövetkezeti reintegráció
a felvidéki területeken (1938–1943)***

Az első bécsi döntés tünékeny mámorát a felvidéki területeken gyorsan felváltották a társadalmi és gazdasági realitások, a hűszévi szétfejlődés, a kisebbségi közösséggé formálódás kulturális-mentális következményei. A régi-új határ menti régiók hagyományosan eltérő gazdasági helyzetben voltak: fejlettségük nyugatról kelet felé haladva csökkent, az új szlovák-magyar határhoz közel eső kistérségek perifériára kerültek. A terület a magyar állam számára a mezőgazdasági és az ipari nyersanyagtermelés szempontjából értékelődött fel. Egyedül a dél-csallóközi térség nem degradálódott és bizonyult fejlődőképesnek.¹

A magyar központosító szövetkezetpolitika nem minden esetben vette figyelembe a felvidéki régió gazdaságfejlesztésének szükségleteit, sőt a csehszlovák korszak szövetkezetépítő

* A tanulmány a következő kutatási program keretén belül készült: APVV-17-0399. Z monarchie do republiky. Proces tranzície spoločnosti na Slovensku v európskom kontexte (A monarchiából a köztársaságba. A szlovákiai társadalom átalakulása európai kontextusban a 19. század végétől 1945-ig).

¹ A régió gazdasági állapotára, a lakosság szociális helyzetére és a betago-lódás gazdaságpolitikai összefüggéseire lásd bővebben Lóránt TILKOVSKÝ: *Južné Slovensko v rokoch 1938–1945*. [Dél-Szlovákia 1938–1945-ben] Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1972; DEMETER Gábor–RADICS Zsolt: A Dél-Felvidék reintegrációjának gazdaság- és társadalomföldrajzi vonatkozásai. *Limes*, 2007/2. 65–82.; GAUCSÍK István: *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere (1945–1948)*. Kalligram, Pozsony, 2013. 68–80.; SIMON Attila: *Magyar idők a Felvidéken 1938–1945. Az első bécsi döntés és következményei*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014.

eredményeit kritikusan szemlélte. Azokat a cseh gyarmatosítás és imperialisztikus szándékok megvalósulásainak vélte. Az alaptalan propagandisztikus szölamok a felvidéki szövetkezetek „színvonaltalanságáról”, az ellenőri rendszer működésképtelenségéről vagy az áruellátás hiányosságairól szóltak. A magyarországi szövetkezeti rendszert minőségileg jobbnak láttatták. A Hangyára állítólag a Felvidéken nehéz úttörő munka várt.²

Ezzel szemben a Magyar Nemzeti Bank 1938. őszi gyors, de kimerítő pénzügyi helyzetértékelése az egykori dél-szlovákiai régió jó vagy legalábbis szolid gazdasági teljesítőképességére mutatott rá.³ A másik oldalon egy külön szellemiségű felvidéki corpus separatum kialakítására, melynek előzménye sem volt, nem is lehetett esély.⁴ 1938 ősze történelmi lecke volt mind az előző kisebbségi magyar szövetkezeti elitnek, mind a magyarországi szövetkezeti központok vezetőinek.

A tanulmányban figyelmet szentelek a két világháború közötti csehszlovák szövetkezeti rendszer jellegzetességeinek, a kisebbségi magyar érdekeltségű Hanza Szövetkezeti Áruközpont⁵ létrejöttének és fejlődésének. Ezek után az első bécsi döntést követő egyik legneuralgikusabb szövetkezetpolitikai problémakörre, a volt dél-szlovákiai régió szövetkezeti integrációjára, az azzal kapcsolatban felmerült vitás kérdésekre, valamint a Hangya és a Hanza Szövetkezeti Áruközpont érdekérvényesítési stratégiáira fókuszálok.

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban MNL OL) Z 791. 10. d. 7. t. a Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Igazgatóságának és Felügyelő-Bizottságának évi jelentése 1939. Nyomatott a Hangya háziyomdájában, Budapest, 1940. 16.

³ MNL OL Z 14. 35. cs. 36. t. Feljegyzés az MNB bankosztálya részére (1938. november 30.).

⁴ SIMON Attila: I. m. 97–109.

⁵ A Hanza Szövetkezeti Áruközpont 1939-ben változtatta meg nevét Hanza Központi Szövetkezetre. A szövegben a két világháború közötti időszakban a Hanza Szövetkezeti Áruközpont rövidítését (HSZÁ) használom. A Hanza Központi Szövetkezetét (HKSZ) pedig 1939-től. A szövegben néhol a Hanza megnevezés is előfordul.

Csehszlovákia szövetkezeti rendszere

Az 1918 és 1938 között létezett csehszlovák szövetkezeti felépítmény általában a növekedés tendenciájával írható le. A szövetkezetek számának gyarapodását és a gazdasági területek szerinti differenciálódásukat – kereskedelmi, felvásárló-termelő, egy-egy specifikus, innovatív jellegű vállalkozást működtető szövetkezetek –, valamint a központoszervezésekkel járó centralizációt tapasztalhatjuk.⁶

Az országos szövetkezeti rendszerben az államfordulat idején a hitelszövetkezetek alkották a meghatározó csoportot (68%) a nem hitelszövetkezetekkel szemben (32%). Ez az arány Szlovákia területén fordított helyzetet mutatott: a hitelszövetkezetek 23%-ot, a fogyasztási szövetkezetek 52%-ot alkottak, és jelentős csoportot tettek ki az „egyebek”, tehát a statisztikailag besorolatlanok (25%). A szövetkezetek számának növekedését tekintve a nem hitelszövetkezet jellegű szervezetek létrehozása gyorsult fel és vált tartós tendenciává. Az országban a mezőgazdasági szövetkezetek alkották az összes szövetkezet-fajta 69%-át, és a köztársaság fennállásáig arányuk főképpen Szlovákiában és Kárpátalján nőtt meg.⁷

A nemzetközileg is elismert csehszlovák szövetkezeti rendszerben a központok komplex feladatokat láttak el. A tagszövetkezetek irányába különféle szolgáltatásokat biztosítottak és az együttműködés területeit bővítették. Az állam felé az érdekvédelmi és lobbizó szervezet képét közvetítették. Kialakulásukat egy koncentrációs folyamat végeredményének tekinthetjük. Ezen a ponton került sor a hatáskörök növelésére, a szövetkezeti hálózatok irányított kiterjeszkedésére, egységesítésére, a

⁶ RADISICS Elemér (szerk.): *A Dunatáj II. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből.* Gergely R. R. T., Budapest, 1946. 90–91.

⁷ Eubomír SLEZÁK: Zemědělské družstevnictví jako historický problém. [A mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom mint történelmi probléma] In: Josef HARNA–Peter PROKS (szerk.): *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám Vlastislava Laciny.* [Tanulmányok a modern történelemből. Tanulmányok a 70 éves Vlastislav Lacina tiszteletére] Historický ústav AV ČR, Praha, 2001. 227–230.

szövetkezeti oktatás és képzés szakszerűségére törekvő intézmények kiépítésére.

Az állam és a központok viszonya is érdekesen alakult. A formálódó tőkeközpontok felkeltették a csehszlovák állam és a politikai pártok érdeklődését. Így került sor különböző állami szerepvállalásra, tőkerészvételre és érdekeltségek kiépítésére. Az állam számára a központok több szempontból is érdekesekek voltak: tényleges területi funkcióik voltak, koordinációt végeztek, integráló szerepkört láttak el és gazdasági hasznot hoztak. Szanálásokban vehettek részt, a hitelszervezeten belüli tőkeátvitelben közvetítő funkciót tölthettek be és vállalatalapításokat is megvalósíthattak. Az államalakulást követő időszakban, Szlovákiában többségében szlovák, kisebb mértékben lengyel, magyar, zsidó és ruszin központok jöttek létre.⁸

A legsikeresebb csehszlovákiai magyar vállalkozás, a Hanza Szövetkezeti Áruközpont

A Nagy Ferenc⁹ nevével fémjelzett dél-szlovákiai központalapítás első kezdeménye, egyben a legfontosabb stratégiai célok megfogalmazása még 1923-hoz kötődik. Nagy 1923. február 10-én küldte el 17 Galánta környéki szövetkezetnek egy központ tervét.¹⁰ Ennek kiváltó oka az volt, hogy a Központi Szövetkezet (KSZ)¹¹ a pénzügyi nehézségek miatt megszüntette érsekújvári kirendeltségét.¹²

⁸ MNL OL Z 795. 27. cs. 95. t. Tschechoslowakei.

⁹ Nagy Ferenc (1896–?) a Központi Szövetkezet ellenőre, a Hanza Szövetkezet létrehozásának fő kezdeményezője, a szervezet vezérigazgatója (1935-ig ügyvezető igazgató, majd főigazgató), a *Hanza Szövetkezeti Újság* főszerkesztője volt.

¹⁰ *Gazdasági Szemle*, 1923. május 1. 92.

¹¹ A szlovákiai magyar gazdasági szakírók által „kényszerközpontnak” nevezett Központi Szövetkezetről (Ústředné družstvo) a 210. számú, 1919. április 15-i törvény rendelkezett. Az új törvény radikálisan megszakította az adminisztratív, a pénzügyi és a kereskedelmi kapcsolatokat a magyarországi szövetkezeti központok és a szlovákiai szövetkezetek között.

¹² *Gazdasági Szemle*, 1923. május 15. 101.

Az üzletrészjegyzés 1923 nyarán kezdődhetett. A Károly Alajos¹³ vezette Szenci Fogyasztási Szövetkezet 5000 csehszlovák koronával „kívánt hozzájárulni a Galántán alakítandó Nagyban bevásárló és értékesítő szövetkezet” alaptőkéjéhez.¹⁴ Az alapítás azonban nem valósult meg. Vagy a megfelelő kezdetőke és a magyar fogyasztási szövetkezetek támogatása hiányzott, vagy a KSZ átalakuló struktúrájába még nem illett bele egy a dél-szlovákiai árupiacot lefedő, éppenséggel magyar jellegű szövetkezeti központ. A KSZ ekkor még az érsekújvári kirendeltség tevékenységének ideiglenes felfüggesztésével és újrászervezésével is számolt.¹⁵

A HSZÁ végül 1925. június 19-én alakult meg Galántán, a KSZ hozzájárulásával. 35 mátyusföldi és csallóközi fogyasztási szövetkezet és 19 fizikai tag (plébánosok, tanítók, gazdák, szövetkezeti üzletvezetők) hozta létre.¹⁶ Az elnök a kisebbségi magyar szövetkezeti élet egyik programadó személyisége, Kuthy Géza lett.¹⁷

A Hanza vezérkara 1928-tól valósította meg a fejlesztéseket (malom és gabonaraktár építése, saját termelés elindítása), a szervezeti átalakítást (áru- és gabonaosztály, mezőgazdasági osztály, ipari üzemek) és a jelentős piacbővítést. Az utóbbi a Dél-Szlovákiában is fontos terményfelvásárló szerepet játszó Fogyasztási Szövetkezetek Beszerző Központjával (Nákupná ústredňa potravnych družstiev) való

¹³ Károly Alajos (1864–1942) az észak-olaszországi Vigonovo városában született. 1899-től Szenc plébánosa, 1907-től esperes. A Szenci Gazdakört 1902-ben, a Hitelszövetkezetet 1905-ben, a Szenci Fogyasztási Szövetkezetet 1910-ben hozta létre. 1925-ben „illojális és irredenta” magatartása miatt a csehszlovák hatóságok megfosztották plébániájától, s azt csak 1937-ben kapta vissza. A Hanza szövetkezeti mozgalom 1923-as szenci előkészítő találkozójának egyik fő szervezője. GAUCSÍK István: Szempontok és adalékok a szenci szövetkezetek történetének vizsgálatához (1905–1948). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2013/1. 10–26.

¹⁴ *Gazdasági Szemle*, 1923. július 1. 127.

¹⁵ *Gazdasági Szemle*, 1923. május 15. 101.

¹⁶ Slovenský Národný Archív, Ústredné Družstvo, Hanza Szövetkezeti Központ Galántán, 1424. d. Szám nélküli irat.

¹⁷ Kuthy Géza (1881–?) Tardoskedden született, ügyvédi képesítést szerzett, s Galántán ügyvédként tevékenykedett. A Hanza Szövetkezeti Áruközpont létrehozója és vezetője, a szervezet elnöke volt.

szoros együttműködést jelentette. A prágai Verband, Ein-, Verkaufs- und Produktionengenossenschaft für Erwerbs und Wirtschaftsvereinigungen nevű német központtal kiépített kapcsolat pedig kilépést jelentett a csehországi piacra, ahol a HSZÁ terményeit (tojás, méz és egyéb áruk) ez a szervezet árulta.¹⁸

A Hanza Hitelszövetkezet, melynek elnöke szintén Kuthy Géza volt, létrehozása 1930-ban a HSZÁ szintén gyümölcsöző vállalkozásának bizonyult. Lehetővé tette a Hanza tagszövetkezetek általi befizetéseket, az áruforgalom és a beruházások finanszírozására pedig kölcsönöket nyújtott.¹⁹ A Pozsonytól az Ipoly mentéig terjeszkedő HSZÁ-hoz 1938-ban 211 fogyasztási szövetkezet tartozott, melyek közül kiemelkedett az alsószelei, diószegi, galántai, naszvadi, udvardi és vágsellyei szövetkezet.²⁰

A kisebbségi magyar fogyasztási szövetkezeteket összefogó mozgalom centralizációja, a HSZÁ 1925-ös megszületése egyszerre tekinthető szerencsés gazdasági-kereskedelmi konstellációnak és a korábbi – a KSZ-szel együttműködést szorgalmazó – tervek beérésének.

A Hangya-expanzió eredményei és akadályai²¹

A Hangya már 1938 októberében körlevelet küldött ki a vizszozsacsatolt felvidéki területek fogyasztási szövetkezeinek, melyben a támogatásáról biztosította őket. Értesítette őket, hogy a szövetkezeteket ellenőrei látogatják meg, akik felméri helyzetüket, és orvosolják átmeneti nehézségeiket, gondjaikat, amelyek a határváltozás következtében főleg az áruellátás terén felmerültek.²² A felvidéki területek társadalmi és gazdasági

¹⁸ *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1935. június 15. 1–6.; uo. 1937. július 1. 1–7.

¹⁹ VAVRIK Ferenc: *A felvidéki Hanza és tagszövetkezeinek története*. Sajtó Coop, h. n., 1993. 53.

²⁰ MNL OL Z 1396. 5. cs. 80. t. A Hanza Áruközpont (Galánta) kötelékébe tartozó szövetkezetek.

²¹ A tanulmányban nem foglalkozom az Országos Központi Hitelszövetkezet és egyéb szövetkezeti központok hálózataival.

²² MNL OL Z 1396. 5. cs. 80. Magyar szövetkezeti testvérek! Elsőként tíz Hangya-tisztviselő látogatta meg a fogyasztási szövetkezeteket. Nyomatványokat, árjegyzékeket, plakátokat vittek magukkal. A galántai

integrálása azonban nem volt egyszerű folyamat, még szövetkezeti téren sem. 1938 őszén a katonai közigazgatás felállítása az áruellátásban, nemkülönben a csehszlovák koronáról pengőre való átállás okozott komoly működési zavarokat. A Hangyának a vetélytársak által terjesztett rosszindulatú vádakkal is meg kellett küzdenie. A katonaság lefoglalta a fogyasztási árakat, nehogy azokat a feketekereskedelem csatornáin keresztül Szlovákiába csempésszék, illetve árdrágításra felhasználják. A katonai parancsnokságok mellett ugyan kirendelt Hangyatisztviselők voltak, azonban kezdetben kevés beleszólási joguk volt az árucikkek elhelyezésével kapcsolatban.²³

Wünscher Frigyes,²⁴ a Hangya legfontosabb stratégája a Teleki Pálnak küldött levelében vázolta a Hangyának a magyar politikai kurzushoz idomuló terveit. A lakosság fogyasztási szükségleteinek kielégítése végett a fogyasztási szövetkezetek racionális alapítását hangsúlyozta, vagy ahol nincs helyi kezdeményezés és tőke, mesterséges úton nem ildomos az alapítást erőltetni. A keresztény kiskereskedelmi hálózat létrehozásában, a zsidó kiskereskedők konkurenciájának leküzdésében látott új feladatot. Wünscher már 1938-ban javasolta a Baross

Hanza körzetét nyolc tisztviselő mérte fel. A Hangya-központ 1 millió pengő hitelkeretet tervezett létrehozni a támogatásokra. MNL OL Z 791. 28. cs. 229. t. Jelentés (1938. október 10.).

²³ MNL OL Z 1396. 5. cs. 80. t. Wünscher Frigyes datálatlan levele Teleki Pálnak.

²⁴ Wünscher Frigyes (1892–1946) német eredetű, cseh rokonsággal rendelkező családból származott. A budapesti Állam- és Jogtudományi Kart, és a Berlieni Kereskedelmi Főiskolát látogatta. A bécsi Kabel und Druchtindustrie cégnél dolgozott tisztviselőként. Részt vett az első világháborúban, a hadtápnál szolgált. A Tanácsköztársaság alatt Szegedre menekült, és az ottani vezérkari főnökségen dolgozott. Ismeretségbe került Horthy Miklóssal, Gömbös Gyulával, Kozma Miklóssal. Rövid időre a Hangyához tért vissza, ahol cégvezetői pozíciót ért el, majd a Magyar Távirati Irodához ment, ahol 1921-től 1934-ig dolgozott. Visszatért a Hangyához, melynek vezérigazgatója lett 1945-ig. A vállalatot állami segítséggel talpra állította. A nyilasok először leváltották, majd mégis tovább működhetett. 1945 tavaszán letartóztatták és népbírósi eljárás indult ellene. Börtönben halt meg. Részletes profiljára lásd SIMON István: Egy keresztény-nemzeti „csúcsmenedzser”, Wünscher Frigyes. *Múltunk*, 2006/2. 31–53.

Szövetségnek,²⁵ hogy egy hitelszervezet létrehozásával ez a kérdés megoldható lenne. Olcsó áruellátással és állami támogatással az árubeszerző szövetkezetek rendszerét fenn tudnák tartani. A Baross Szövetség azonban ezt a tervet nem támogatta, illetve elzárkózott az együttműködéstől. Wünscher ezért is fordult Telekihez, hogy – ha lehetséges – kormányzati támogatással keressék a megoldást.²⁶

Annak ellenére, hogy a Hangyának ez a terjeszkedési terve 1938–1939 fordulóján dugába dőlt, az Imrédy-kabinettel aláírt megállapodás szerint a Felvidék közellátásának megszervezésében már 1938 októberének végétől széles körű jogosítványokkal rendelkezett (a cukor-, liszt- és élelmiszer-ellátás, szén- és faszállítmányok biztosítása).²⁷

A határváltozás és a csehszlovák rekvirálások következtében egyébként is kezelni kellett a problémákat. A Hangya bízott benne, hogy a felvidéki szövetkezeti szféra átépítéséhez a magyarországi kamarák támogatását is elnyeri.²⁸

Wünscher Frigyes a Hangya felvidéki – a HSZÁ-val konfliktust előidéző – centralizációs stratégiájáról így vallott Somssich Gyulának,²⁹ a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete elnökének: „A Hangyának természetszerűleg létérdeke, hogy a megszállt területen működő régi Hangya szövetkezeteket (cca 350-et), amelyek a megszállás alatt Hanza néven működtek és velünk állandó összeköttetést tartottak, átvegyük. Ezenfelül

²⁵ A Baross Szövetség 1919-ben alakult, 1945-ben feloszlatták. Keresztény-nemzeti alapon szerveződött. Gazdasági őrsváltást hirdetett. Legfőbb célként fogalmazta meg a keresztény magyar kereskedelem és kisipar pozíció-szerzését, a zsidó konkurencia megszüntetését, illetve a zsidóság gazdasági ellehetlenítését.

²⁶ MNL OL Z 1396. 5. cs. 80. t. Wünscher Frigyes datálatlan levele Teleki Pálnak.

²⁷ SIMON Attila: I. m. 47.

²⁸ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Gesztelyi Nagy László levelének másolata az Országos Mezőgazdasági Kamara elnökségének (1938. október 19., 7219/1938).

²⁹ Somssich Gyula (1876–1953) nagybirtokos, politikus, felsőházi tag. Bankári és kereskedelmi tanulmányokat is folytatott, és hamburgi, illetve New York-i bankházaknál dolgozott. A Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének vezérigazgatója 1930-tól. Számos gazdasági érdekvédelmi szervezet vezetőségi tagja.

ugyanúgy kívánjuk az értékesítési hálózatot kiépíteni, mint ahogy az Csonkamagyarországon megvan. A megszállt területen működő Hanza szövetkezetek átvételével természetesen a lakosságnak élelmiszerral és a szövetkezeti boltban általában található árukkal való ellátása ugyanúgy célunk, mint Csonkamagyarországon.”³⁰

Wünscher egy új gazdasági, egyben nemzeti honfoglalás téziseit körvonalazta, persze nem hallgatta el a Hangya ambícióit. A fogyasztási szövetkezetek tekintetében egységes irányítású magyarországi szövetkezeti rendszerben gondolkodott. Ebben a modellben konkurens intézményként a Hanzának nem jutott hely, bár 1938 utolsó hónapjaiban a két szövetkezeti központ szorosan együttműködött.

A Hanza november 20-tól vette át az Ipolyságtól nyugatra fekvő területek áruellátását, és komoly áruszállítmányokat kapott a Hangyától. A helyi szinten felmerülő ellátási problémák megoldásában a Hangya segített. Például az Ipolysági Fogyasztási Szövetkezet áruellátását megegyezésük szerint a Hangya végezte.³¹

Az egykori szlovákiai magyar fogyasztási szövetkezetek, melyek nagyobbik hányada a HSZÁ égisze alatt szerveződött, Budapestről szimplán Hangya szövetkezeteknek voltak tekintendők. Egyébként Wünscher jól ismerte a Hanza kondícióit. 1935 májusában dél-szlovákiai körúton vett részt. Az üzleti összeköttetés létrehozására tett kísérletek ekkortól valószínűsíthetők.³²

A Hangya felmérte a felvidéki szövetkezeti hálózat szervezeti, vagyoni és személyzeti állapotát. Egyrészt fel kívánt készülni a várható tárgyalásokra a szlovák szövetkezeti központokkal, másrészt megpróbálta kiterjeszteni gazdasági befolyását erre a régióra a szövetkezeti szféra egységesítésének folyamatában.

³⁰ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele gróf Somssich Gyulának (1938. október 7.).

³¹ MNL OL Z 791. 28. cs. 229. t. Tekintetes Igazgatóság megszólítású jelentés (1938. december 16.), Vezérigazgató Úr Óméltóságának címzésű levél (1938. október 15.).

³² MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levelei Kuthy Gézának (1935. december 7., 1936. november 12.).

A Felvidéken 1938-ban két nagyobb szövetkezeti struktúrát találhatunk. A HSZÁ 211 szövetkezetét³³ és a Nupod³⁴ tagszövetkezeit. Az utóbbi szövetkezeti központ – magyar területre jutott – kassai kirendeltségében 159 szövetkezet volt,³⁵ a zólyomiban 11,³⁶ a tornaljaiban 60,³⁷ a nagyszombatiban 7.³⁸ Ezeket a Hangya integrálta.³⁹

A Hangya 1939–1940-ben rendezte a vagyoni kérdéseket a szlovák szövetkezeti központokkal. A Központi Szövetkezet⁴⁰ és a Nupod összes tartozása 349 495,38 csehszlovák korona volt. A Hangyával szembeni követelések, melyek üzletrészekre, óvadékokra és árukra vonatkoztak, 161 440,37 csehszlovák koronára rügtak.⁴¹

Súrlódások

A magyar szövetkezeti egységet, a felvidékiek és a magyarországiak egymásra találását voltak hivatottak demonstrálni a felvidéki szövetkezeti vezetők kitüntetései, úgyszintén a Hangya vezetőségébe és választmányába való beválasztásuk az 1939. január 23-i – amúgy rendkívüliként jegyzett – díszközgyűlésen a Pesti Vigadóban.⁴² Az ünnepi rendezvényről a Hangya veze-

³³ MNL OL Z 791. 328. cs. 229. t. Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta, Fogyasztási Szövetkezetek című tára.

³⁴ Nákupná ústredňa potravných družstiev [Fogyasztási Szövetkezetek Beszerző Központja].

³⁵ MNL OL Z 1396. 5. cs. 80. t. Szövetkezetek a Nupod kassai kirendeltségének területén.

³⁶ MNL OL Z 1396. 5. cs. 80. t. Szövetkezetek a Nupod zólyomi kirendeltségének területén.

³⁷ MNL OL Z 1396. 5. cs. 80. t. Szövetkezetek a Nupod tornaljai kirendeltségének területén.

³⁸ MNL OL Z 1396. 5. cs. 80. t. Szövetkezetek a Nupod nagyszombati kirendeltségének területén.

³⁹ Egy másik kimutatás szerint 1938–1939 fordulóján 120, a Központi Szövetkezethez és 16, az ungvári központhoz tartozó szövetkezet kérte a csatlakozást. MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Javaslat a 4. ponthoz.

⁴⁰ Ústredné družstvo.

⁴¹ MNL OL Z 803. 16. cs. 29. t. Összesítés.

⁴² Az időzítés jelképes volt, hiszen a Hangya 1898. január 23-án alakult meg.

tősége több sajtóorgánumot értesített, és az ünnepi beszédeket a rádió is közvetítette.⁴³ Kuthy Géza a Hangya igazgatóságába, Letocha József⁴⁴ – a HSZÁ igazgatósági tagja – a Hangya felügyelőbizottságába került. A felemelt létszámú, 88 tagú választmányba a Hanza 15 felvidéki szövetkezet képviselőjét delegálta. Közülük 10 a HSZÁ vezetőségében is ott volt.⁴⁵ Ez mintha a HSZÁ formális elismerését jelentette volna.

Az 1935-ben alapított Hangya-emlékérem kiosztására is sor került. Kuthy és Nagy ezüst emlékérmet, több Hangya-tisztviselő – köztük Boár Béla, aki régebben a nagyszombati kirendeltség körül bábáskodott – pedig „a visszacsatolt felvidéki szövetkezetek eredményes szervezésében” való részvételért bronz emlékérmet kapott.⁴⁶

⁴³ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Wettstein Andrásnak (1938. december 7.).

⁴⁴ Lengyelfalusy (Letocha) József (1888–?) plébános, szövetkezeti vezető. 1921-ben Magyardiószegen plébános, majd Galántára kerül, ahol a Katolikus Kör elnöke, a Fiatalkorúakat Gyámolító Egyesület alelnöke és a szövetkezeti mozgalom egyik szervezője. Egy ideig a *Hanza Szövetkezeti Újság* szerkesztője. 1940-ben Lengyelfalusra változtatta vezetéknévét.

⁴⁵ MNL OL Z 791. 10. d. 7. t. A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Igazgatóságának és Felügyelő-Bizottságának közgyűlési jelentése az 1938. évi zárszámadásokról. Nyomatott a Hangya háziyomdájában, Budapest, 1939. A választmány felvidéki tagjai a következők (a HSZÁ vezetőségének tagjainál a Hanza jelölést használom): Anda Károly (asztalos, elnök, Vágfarkasd – Hanza), Bencsik Sándor (plébános, elnök, Torna), Blaskovits Géza (gazdálkodó, igazgatósági tag, Ajnácskő), Dodek Jenő (plébános, elnök, Bély), Hasák Lajos (tanító, ügyvezető, Felsőszeli – Hanza), Jaross Vilmos (főispán, elnök, Kolta – Hanza), Király József (plébános, elnök, Csicsó – Hanza), Kósa Dezső (földbirtokos, ügyvezető, Csallóköznyék – Hanza), Nagy Ferenc (nyugalmazott igazgató-tanító, elnök, Jóka – Hanza), dr. Schmidt Károly (ügyvéd, felügyelőbizottsági elnök, Ipolyság – Hanza), Szabó Károly (malomtulajdonos, igazgatósági tag, Diószeg – Hanza), Szele Kálmán (tanító, ügyvezető igazgató, Nagypaka – Hanza), Takács József (nyugalmazott vasúti altiszt, elnök, Nagyida), Várady Sándor (igazgatósági tag, elnök, Szilice), Vigh János (református lelkész, elnök, Lak – Hanza). A Hangya választmányába még három kárpátaljai fogyasztási szövetkezet képviselője került be (Csap, Nagydobrony, Nagygejóc). Lásd még MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Javaslát a 5., 6., 8. ponthoz, Uo. Z 791. 28. cs. 229. t. Delegáltak névsora (1939. január 20.).

⁴⁶ MNL OL Z 791. 10. d. 7. t. A Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet a Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja Igazgatóságának

Nagy Ferenc azonban „renitens” módon következő nap levélben tájékoztatta Wünschert, hogy ő már előzőleg személyesen jelezte Pösch Dezsőnek⁴⁷ és Barabás Gábornak,⁴⁸ hogy elutasítja a kitüntetést: „[A]mennyiben egyéni meggyőződésemben bántani vagy sérteni nem akarnak, szövetkezeti munkásságomat egyénileg és személyileg semmilyen formában ne emeljék, illetve ne tüntessék ki. Ezt annál is inkább hangsúlyoztam, mert kezdettől fogva erős meggyőződésem, hogy a szövetkezeti munka csakis az erők és nem az erő összefogásával lehet naggyá. Tehát az, amit a nehéz időben sikeresen felépítettünk, mindannyiunk közös érdeme, de kötelessége is volt.”⁴⁹

A válasz nem késlekedett. Wünscher a kormánynál elindított akciót Nagy Ferenc „legfelsőbb elismerésüül” annak kívánsága szerint leállította, de a Hangya- emlékérmét mégis neki szánták, nem kitüntetésnek, hanem pusztán érdemei elismerésének.⁵⁰

A nagy csinnadrattával megszervezett díszközgyűlés azonban negatív reakciókat szült: „[A] keresztény gazdasági társadalom köréből igen sokan feleslegesnek, sőt érthetetlennek tartották az ilyen népünnepélyszerű, komolynak kevésbé mondható közgyűlési formát.” A Hanza-tagság szerint a közgyűlés lefolyásából és a sajtótudósításokból úgy tűnt, hogy a HSZÁ beolvadt a Hangyába. A *tőke* című országos közgazdasági lap ezért élesen bírálta a Hangya-közgyűlés üzenetét, a Hanza anyagi és szellemi függetlenségét hangsúlyozta. A Hanzát a kisebbségi sorban megedzett gazdasági szervezetként írta le, mely önerőből és szolidaritásra építve erősödött meg, míg „a Magyarországon dédelgetett Hangya” mindig állami támogatásra szorult.⁵¹ Az is jelzés értékű volt, hogy a *Hanza Szövetkezeti Újság* – komment-

és Felügyelő-Bizottságának évi jelentése 1939. Nyomatott a Hangya házinyomdájában, Budapest, 1940. 21.

⁴⁷ Pösch Dezső vezérigazgató-helyettes volt.

⁴⁸ Barabás Gábor (1895–1960) ügyvezető igazgató volt.

⁴⁹ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Nagy Ferenc levele (1939. január 24.). Nagy döntéséről Kuthy Géza is tudott. Korábban, 1938. december 31-én tájékoztatta erről Wünschert. MNL OL Z 791. 28. cs. 229. t. Kuthy Géza levele (1938. december 31.).

⁵⁰ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele (1939. január 27.).

⁵¹ MNL OL Z 791. 28. cs. 229. t. A *tőke*, 1939. február 15. 9.

tárok nélkül – szűkszavú híradásban emlékezett meg a Hangya közgyűléséről.⁵²

A Hanza-vezetők (Kuthy, Letocha) beemelése a Hangya igazgatóságába ugyan csupán szimbolikus tettnek mutatkozott, azonban egy megállapodás részét képezte. A két fél – számunkra eddig tisztázatlan módon – 1938 végén rendezte a tőkejegyzés kérdését, a HSZÁ tagszövetkezeteivel belépett a Hangyába, az igazgatóságában és felügyelőbizottságában helyet biztosított a Hangya képviselőinek. Kuthy és Letocha cserébe a Hangya fennemlített tisztségeibe került. A megállapodás az üzleti együttműködésre is kiterjedt. A Hanza „versenyképes árak esetén” az árukat a Hangyánál szerzi be, és az értékesítés és ipar terén élvezzi a Hangya támogatását. A két szervezet közös áru-bevásárló irodát hoz létre, mely azonban még 1939 februárjában sem állt fel.⁵³

A törést a díszközgyűlés propagandisztikus és végeredményében a Hanzát kész tények elé állító módja jelenthette. Pedig 1938 végén még úgy tűnt, hogy kialakulhatnak a Hangya–Hanza-együttműködés keretei és rögzülhetnek a játékterek és szabályok. Wünscher baráti hangvétellű levelében ugyanis, 1938. december 20-án Kuthynak, Hangya igazgatósági taggá való megválasztásával kapcsolatban kilátásba helyezte a 6000 pengő költségátalányát. Kuthy „munkaköre” a Hangya és a HSZÁ közti összeköttetés fenntartására, és elsősorban a Wünscherrel és Pöschsall való kapcsolattartásra terjedt volna ki.⁵⁴

Az érdekellentétek fokozódása

1939 januárjában és februárjában azonban a gazdasági konkurenciaharc és szövetkezetpolitikai okok miatt nyílt ellentét-re került sor, mely márciusban tetőpontjára hágott. A Hangya

⁵² MNL OL Z 791. 28. cs. 229. t. *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1939. február 1. 2.

⁵³ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Javaslat a 3. ponthoz, Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. február 6.).

⁵⁴ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1938. december 20.).

sürgette Kuthyt, hogy megállapodásuk szerint a Hanza közgyűlése az igazgatóságába és felügyelőbizottságába delegálja a képviselőit.⁵⁵ Egy Wünscher-cikk, mely az Országos Központi Hitelszövetkezet folyóiratában jelent meg, csak olaj volt a tűzre. Nagy Ferenc élesen tiltakozott a Hanza-ellenes retorika miatt. Wünscher tájékoztatta Kuthyt a cikkéről, melyet ő nem érzékelt támadónak vagy sértőnek, de állítólag Nagy Ferenc szerint a Hangya–Hanza-viszony tekintetében „alkalmas a kedélyek izgatására”. Wünscher kérte Kuthy véleményét a cikkről, és hogy Nagy panasza jogos-e.⁵⁶ Kuthy véleményéről nem maradt fenn híradás.

A Hanza azonban nem csak a Hangyával került ellentétbe. A köbölkúti Schwez-féle gabonaraktár ügyében 1939. január 20-án Kuthy és Nagy feszült hangulatú tárgyalást folytatott Darányi Bélával,⁵⁷ a Futura⁵⁸ vezérigazgatójával. Megegyezni nem tudtak, mert mindkét fél magának igényelte a raktárt. A Hanza-vezetők azzal érveltek, hogy Bárányos Károly államtitkár⁵⁹ előtte egy héttel nekik ígérte a raktárt, és a Futurát kötelezni fogja az átadásra.⁶⁰

A Hanza úgy érezte, hogy a Hangyával való együttműködéssel önállóságát elveszíti, és hogy Wünscher nem méltányolja az addigi szövetkezeti munkát. Az üzleti együttműködés alapvető formái mindjobban akadoztak.

A budapesti áruvásárlásoknál (benzin, olaj, petróleum, ellátási cikkek) a hanzások azt állították, hogy nincsenek semmiféle kapcsolatban a Hangyával, és semmilyen megállapo-

⁵⁵ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Olvashatatlan aláírási jelentés a Kuthy Gézával folytatott megbeszélésről (1939. február 6.).

⁵⁶ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. február 20.).

⁵⁷ Darányi Béla (1894–1949) a földművelésügyi minisztérium miniszteri tanácsosa, a Futura vezérigazgatója.

⁵⁸ Balogh Elemér kezdeményezésére 1919-ben alakult meg a Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Részvénytársasága, más néven a Futura. Feladata a mezőgazdasági termények kereskedelmi értékesítése volt.

⁵⁹ Bárányos Károly (1862–1956) a földművelésügyi minisztériumban futott be karriert. 1946–1947-ben rövid ideig földművelésügyi miniszter volt a kisgazdapárt színeiben.

⁶⁰ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Dr. Pösch öméltóságának címzésű levél.

dás sem kötelezi őket.⁶¹ Az áruértékesítéseikből is kihagyták a Hangyát.⁶² Erre a Hangya is lépett. Nagy Ferenc arra panaszkodott, hogy a Hangya a megállapodásukat megkerülve a külföldre irányuló tojáskiviteli kontingensét megemelte azzal a hivatkozással, hogy a Hanza is exportál tojásokat. Felrótta, hogy a HSZÁ-t a Magyar Tojáskiviteli Egyesülésbe még mindig nem vették fel tagnak. Ragaszkodott a Hanza önálló üzletpolitikájához és területiális jogosítványaihoz.⁶³

A Hanza, nem titkolva, konkurens lépéseket tett az árubeszerzések terén. Például a visszacsatolástól kezdve a Hanza-üzletkötők előszeretettel vásároltak bort a badacsonyi és Balaton környéki termelőktől: „[E]gy-egy ilyen szövetkezet 8-10 igazgatósági taggal jelenik meg és nagy hangulatot keltve, egész ünnepé válik borvásárlásuk. A termelők is szívesen látják, mert a borokért is gavallérosan fizetnek.”⁶⁴

1939 márciusa ismét huzavonával és alkudozásokkal telt: a Hanza a Hangya-muharmag árát tartotta magasnak.⁶⁵ A Hangya egyébként folyamatosan figyelte a Hanza vásárlásait. Hol, mit, kitől és milyen tételben vásárolt, illetve a kedvezményeit is igyekezett feltérképezni.⁶⁶

⁶¹ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Jelentés (1939. február 1.), Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. február 6.), Ásványolaj Nyilvántartási Iroda levele a Hangyának (másolat, 1939. április 5.).

⁶² MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes távirata Kuthy Gézának (II./6).

⁶³ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Feljegyzés (1939. március 31.). A Hanza 1939 áprilisában nem véletlenül kezdett tojásgyűjtő akcióba köbölküti kirendeltségén keresztül a Garam mentén. 110 községben bonyolították le, és alacsonyabb árszabással állítólag a zsidó konkurenciát is letörték. Uo. *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1939. május 1. 6.

⁶⁴ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Kivonat Vámosy Lajos 1939. április 2-án kelt leveléből.

⁶⁵ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Feljegyzés a Hanza Szövetkezet Nagy Ferenc igazgatójával 1939. február 4-én folytatott telefonbeszélgetésről (1939. február 6.).

⁶⁶ A Hanza nem csekély mennyiségben vásárolt a Hangyától, illetve vállalatától, főleg a Hangya Ipartól. A Hanza gyufa, padlóolaj, petróleum, kristályszóda, mosószappan, kocsikenőcs, csiszolóárúk, kefeárúk, cipőkrém, vegyipari cikkek, illetve üveg- és kerámiaárúk vásárlásaira lásd MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Jelentés (VII. 2. C., 1939. április 14.). Jelentés a Hanza-központ az a, b és c csoportok áruinak beszerzéséről (1939. április 14.).

Az ideológiai polémia is folytatódott. Nagy Ferenc kétórás előadást tartott 1939. március 27-én a Keresztény Nemzeti Ligában. A kérdésekre Kuthy Géza is válaszolt. Szerinte a Hanza megőrizte függetlenségét. Ha nem is nyíltan, de mindketten érzékeltették a Hangya–Hanza-viszony feszültségeit. Wünscher levonta a következtetéseket: „[A]zt látszik igazolni, hogy még ilyen vonatkozásban is érezteti hatását az az ellenszenv, amely látszólag a Hanzánál velünk szemben uralkodik.” Elutasította a Hanza kettős beszédét: a megállapodásuk nyilvánosság előtti cáfolatát, és azt a tézist, hogy a Hangyába nem a Hanza-tagszövetkezetek, hanem csak a HSZÁ lépett be, illetve hogy a Hanza csak az olcsóbb árukat vásárolja a Hangyánál.⁶⁷

A Hanza 1939. március 30-i közgyűlése nagy vihart kavart. A 108 tag jelenlétében megtartott közgyűlés ugyan nem a tárgyalások végleges megszakításáról, hanem elhalasztásáról döntött, de ez a döntés hadüzenettel ért fel. Kuthy jelentette be a következőket: „[A] Hangya központtal kötendő megállapodás részletei még tárgyalás alatt vannak, mert a dolog természeténél fogva a gyakorlati élet tapasztalataira van szükség, hogy ezek a részletek véglegesen megállapíttassanak. A közgyűlés tudomásul veszi ezt és elhatározza, hogy a tárgysorozat 3. pontját leveszi a napirendről és nem tárgyalja.” Ugyanakkor a Hangyától való teljes jogi és szervezeti függetlenség kinyilvánítására került sor. A Hangya-üzletrészek jegyzése nem jelentette a Hanza önállóságának megszűnését; szervezetét, ellenőrzési jogosítványait és üzleteit, kereskedelmi, árubeszerzési, eladási, termelői és értékesítési tevékenységét nem változtatta meg. A Hangya alapszabályait, rendeleteit, a kereskedelmi üzletköteseit is beleértve, a HSZÁ nem tartotta magára vonatkozólag érvényeseknek.⁶⁸

⁶⁷ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Ismeretlen Hangya-tisztviselő jelentése az Egyesült Nemzeti Keresztény Ligában f. hó 27-én tartott Hanza-féle előadásról (1939. március 29.), Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. március 29.).

⁶⁸ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Jegyzőkönyv a Hanza Szövetkezeti Áruközpont, Galánta, 1939. március hó 30-án délelőtt 10 órakor Galántán a Katolikus kör helyiségében megtartott rendkívüli közgyűlésről.

A *Hanza Szövetkezeti Újság* a következőképpen magyarázta a közgyűlés határozatát: „A március 30-án megtartott rendkívüli közgyűlésünk formai szempontból újabb határkő a Hanza életében. Ismétlem, csak formai szempontból, mert lényegében semmi sem változott a Hanza szervezetében. Sőt kihangsúlyoztuk, hogy a Hanza a jövőben sem akar más lenni, mint ami kezdettől volt: a kisemberek szövetkezeteinek szövetkezeti központja, a magyar falu igazi, önzetlen gazdasági szervezete. A jövőben sem akar a mi szövetkezeti mozgalmunk felülről jövő erőkből élésködni, hanem továbbra is alulról, a népből fakadó erkölcsi és anyagi erők kemény alapjaira akarja építeni a szebb jövőt. [...] Sajnos úgy látszik, mintha bizonyos érdekek vagy jobban mondva érdekeltségek céltudatosan azt szeretnék, ha lényegében is megváltozott volna a Hanza. Következetlen, kishitű jellemre vallott volna, ha azokat, akikkel a nehéz kisebbségi sorsban együtt nőttünk, fejlődöttünk, az önállóság feladásával cserbenhagytuk volna. Mindenki megérthette tehát, hogy a rendkívüli közgyűlésen és az azt megelőző értekezleten valamennyi szövetkezeti kiküldött kivétel nélkül miért szólalt fel a Hanza további függetlenségéért, önállóságáért.”⁶⁹

A Hanza-vezetőség a közgyűléssel a Hangya irányába az egységes akaratot, autonóm jogállását, hálózata feletti ellenőrzési-felügyeleti jogait és az eddigi szövetkezetpolitikai irányvonal helyességét demonstrálta. A Hangyával kötött 1938 végi megállapodás, melyet a források tükrében a Hanza sértett meg, írott malaszt maradt. A Hangya nem delegálhatta képviselőit a Hanza igazgatóságába és felügyelőbizottságába, bár a Hanza a komáromi cégbíróságnak bejelentette négy Hangya-tisztviselő megválasztását. Erről azonban hivatalosan Wünschert nem tudott semmit.⁷⁰

⁶⁹ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1939. május 1. 6.

⁷⁰ A Hanza Wettstein Andrást és Barabás Gábort az igazgatóságba, Ferenczy Gyulát és Parakovits Ferencet a felügyelőbizottságba nevezte ki. Erről azonban sem az érintetteket, sem a Hangya-igazgatóságot nem tájékoztatta. Kuthyék ezeket a kinevezéseket a sajtóban nem publikálták. MNL OL Z 791. 28. cs. 229. t. Tekintetes Kir. Törvényszéknek, mint Cégbíróságnak, Komárom, bejelentése [...] a Hanza Központi Szövetkezet ügyében a fentiek tárgyában (1939. július 29.).

Kuthyék tehát taktikáztak. Felismerték, hogy többet nyerhetnek, ha nem rendelődnek alá a Hangyának.

Az egységes Hanza-tömb azonban, amit kifelé kommunikáltak, nem létezett, vagy legalábbis nem abban a formában, ahogyan mutatták. A közgyűlés elsöre határozatképtelen volt. A 953 tagból csupán 108 jelent meg, de az alapszabályok értelmében másodsorra már határozatképesnek bizonyult. A nyilvánosságnak szánt kommunikék nem tartalmazták a közgyűlés valódi lefolyását. Erről – egy belső jelentésben – az úgy látszik ellenzékben található tergenyei és nagypeszeki fogyasztási szövetkezetek vezetői számoltak be a Hangyának. Eszerint Kuthy csak az áruszállítással kapcsolatos megállapodásról tájékoztatta a tagokat. Állítása szerint ez a megállapodás lehetővé teszi azt is, hogy a Hanza, ha képes, más cégektől olcsóbban árukhoz juthat. A közgyűlés „helyesléssel” jóváhagyta a megállapodást a Hangyával (a szövegekörnyezetből világos, hogy ez csak egy része lehetett az általános megállapodásnak). Utána élénk vita kerekedett az áruügyekben, melyeken a farnadi és kéméni szövetkezetek képviselői is felszólaltak. Kuthy azonban már nem várta meg a vita végét. A résztvevők között Nagy Ferenc igyekezett „csendet teremteni”. A tergenyeiek és nagypeszekiek ezután meglepetéssel olvasták a közgyűlésről szóló cikket a *Hanza Szövetkezeti Újságban*, mely a Hangyával kötendő megállapodást elutasította.⁷¹

A Hangya megpróbálta megbontani a Hanza hálózatának egységét. Szövetkezetalapításokkal kísérletezett Léván és Párkányban.⁷² Ezenkívül az elégedetlenekre épített. A gútai szövetkezetek (fogyasztási és hitelszövetkezet) vezetői ilyenek voltak. Itt szemben a tergenyei esettel, nem az árubeszerzés, hanem ideológiai-politikai okok merültek fel. Bognár Gergely kanonok a fogyasztási szövetkezet elnöke politikai aggályokat fogalmazott meg a Hanzával szemben.

A gútaiak 1939. július 9-i közgyűlésén részt vett a Hanza három kirendelt tisztviselője, melyek közül az egyik úgy fogalmazott,

⁷¹ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Snirer Kálmán és Szappanyos Eráz levele a Hangya igazgatóságának (1939. május 9.).

⁷² MNL OL 28. cs. 229. t. *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1939. február 1.

hogy a magyar kormány nagyon keveset tesz a zsidó „uralom” megszüntetéséért, és hogy „Csonkamagyarország a zsidók kezében van”. A kanonok ezt nyílas szónoklatnak tartotta, mely a kormánytámogató felvidéki párt kurzusa ellen irányult. A Hanzából való kilépésről az 1939. július 16-i együttes igazgatósági és felügyelőbizottsági ülésnek kellett volna döntenie.

Hangsúlyozandó, hogy a gútai piac a Hangya szempontjából felettébb érdekes volt. A fogyasztási szövetség évenkénti 68 ezer pengő forgalmát – felmérve a község lakosságát és erőforrásait – reálisnak látták 200 ezerre emelni. Emellett a kanonok a gabonabizomány ügyében kérte a Hangya támogatását, hogy azt ne a Futura és a járási főszolgabíró által támogatott helyi, de „a községben nem szimpatikus” Schulteisz Rezső kapja, hanem a hitelszövetkezet, illetve annak nevében Tóth János gazdálkodó.⁷³

Ellenben nem beszélhetünk monolit Hanza tagszövetségi véleményről, sőt néhány felvidéki szövetség a Hanza és a Hangya konkurenciaharcának a közepén találta magát. Némelyik, mint például az Alsó-Garam menti, 1906-ban alakult Tergenyei Fogyasztási Szövetség önállóan működött. A tergenyei szövetség esete példát szolgáltat a Hanza inkább kétségbeesettnek, mint átgondoltnak tűnő akciójára, mellyel a hálózatát próbálta a helyiek szerint erőszakosan kiterjeszteni.

Snirer Kálmán szövetségi elnök szerint a tergenyeiek mindig is laza üzleti összeköttetésben álltak a Hanzával. Mind Hangya-, mind Hanza-üzletrészeket jegyeztek. A Hanza áruszolgáltatásával, minden bizonnyal a határváltozást követő átmeneti ellátási zavarok miatt, nem voltak megelégedve. Egyrészt az árucikkek minőségével volt gondjuk, másrészt a megrendelt Hangya-szállítmányokat Galántán keresztül számolták el. Ez költségtöbbletet okozott nekik, mert, ahogy a Hangya szállítójegyzékeiből megállapították, a Hanza magasabb árszabással dolgozott. Nehezményezték a Hanza oktrojált hangvételi felszólítását is a hozzá való csatlakozásról.

⁷³ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Marton Imre jelentése (1939. július 14.).

A tergenyei szövetkezet nem csak ezek miatt kérvényezte felvételét a Hangya kötelékébe. Már tapasztalták a két szövetkezeti központ közötti feszültségeket, és számoltak a Hanza megszűnésével. A Budapesthez való gravitálás érve azonban gyenge lábakon állt. Galánta és Budapest Tergenyéről nagyjából egyforma távolságra van.⁷⁴

A tergenyeiek a szintén Hangya felé tájékozódó zseliziektől szereztek információkat. A Zselízi Fogyasztási Szövetkezettől kikérték a Hangya-alapszabályzatot, melyet kedvezőbbnek láttak, mint a Hanzáét.⁷⁵

1939 májusában a Hanza gazdasági pozícióinak a megerősítésére került sor, de valójában egy régebbtől datálható terv szökött szárba. Nagy Ferenc a mezőgazdasági terményértékesítés fejlesztését, melyhez külön szervezetre volt szükség, már 1935-ben felvetette. A Hanza Mezőgazdasági Szövetkezet megalkotásáról az 1939. június 17-i közgyűlés döntött.⁷⁶

Kuthy Géza az új, szakosodott és a Hanzát erősítő szervezet létrehozásáról értesítette Wünschert, aki hűvös tartózkodással vette tudomásul a tényeket, de némelyik Hanza-tisztviselő Hangya-ellenes nyilatkozatára ismételten felhívta a figyelmet. Kuthy biztosította Wünschert, hogy „a legszigorúbb következmények terhe alatt” megtiltotta, hogy „bárki a Hangyáról, bármi formában véleményt nyilvánítson, nyilatkozatot tegyen”. Ismételten kinyilvánította az együttműködés fontosságát, de

⁷⁴ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Snirer Kálmán levele a Hangya elnökének (1939. április 30.).

⁷⁵ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Weisz Károly könyvelő levele a Hangyának (1939. április 12.).

⁷⁶ A Hanza Mezőgazdasági Szövetkezet gazdasági tevékenységére és osztályaira lásd PUKKAI László: *A Hanza Szövetkezeti Áruközpont Galánta*. Madách-Posonium, Pozsony/Bratislava, 1994. 71–75. A Hanza Mezőgazdasági Szövetkezet termények, termékek és háziipari áruk értékesítésére, feldolgozására és raktározására törekedett. A mezőgazdasági termelés alapvető szükségleteit (vetőmag, műtrágya, takarmány, gépek, szerszámok, tüzelő- és világítóanyagok) vásárolta, és tagjainak olcsóbban adta el. Szövetkezeti földbérletű csoportokat alapíthatott kisbérletek megvalósítása céljából. Raktárakat, vállalatokat hozhatott létre és mezőgazdasági terményeket feldolgozó üzemeket létesíthetett. MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1939. május 15. 1–2., Alapítási tervezet, *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1939. június 1. 3.

ez az eléggé elhidegült viszony fényében őszintének nem volt mondható.⁷⁷

Wünscher válaszában jelezte, hogy a Hangyát sértő kijelentésekről tájékoztatta Somssich Gyulát. Az együttműködésről azonban szkeptikusan nyilatkozott. Annak ellenére, hogy a Hangya jóváhagyta a megállapodást, a Hanza annak közgyűlési elfogadását hüzta-halasztotta, majd elvetette. Erről hivatalosan a Hangyát nem is tájékoztatták. A Hanza Hangyát lejárató retorikájáról pedig az egyik kormánytagtól is értesült. A kapcsolatok a mélyponton voltak.⁷⁸

Úgy látszik, hogy a Hanza Hangyával szembeni tartózkodó, ki-mért – Budapestről nézve „szeparatista” – magatartásában nem csak védekező elemeket találhatunk. A támadásra, lejáratásra utaló jeleket is észrevehetünk. Ezek sajtócikkekben, nyilvános és nem nyilvános megnyilatkozásokban érhetőek tetten. A Hanza vezetősége nem gondolta, hogy a Hangyával szemben alárendelt szerepet játszana a magyar szövetkezeti rendszerben. Ez pedig a Hangya vezérének, Wünscher Frigyesnek nem tetszett.

A Hangya-Hanza-„hidegháború”

Wünscher szempontjából, a nézeteltérések ellenére, tárgyalópartnerként csak Kuthy Géza jöhetett számításba. Nagy Ferenc személye nem. Nagy a Hangya díszközgyűlése után – lehet, hogy valamilyen okból személyes sértettség miatt – tiltakozott a kiténtetése ellen, amit Wünscher nem felejtett el. Szerinte Nagy nem értékelte sem ezt a gesztust, sem az igazgatósági pozícióját a Hangyánál. Súlyosan vagy súlyosabban eshetett a latba, hogy Nagy Ferenc a Hanza független üzletpolitikájának a vezetője, meghatározó egyénisége volt.⁷⁹

⁷⁷ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Kuthy Géza levele Wünscher Frigyesnek (1939. május 12.).

⁷⁸ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levelei Somssich Gyulának és Kuthy Gézának (1939. május 16. és május 17.).

⁷⁹ Pukkai László tévesen értelmezi Kuthy Géza Hangyához való viszonyulását. Szerinte Kuthy az egyesülés feltétlen híve volt. A feltárt források ennek ellenkezőjét bizonyítják. Vesd össze: PUKKAI László: I. m. 86.

Wünscher tehát Nagyot ellenfélként tartotta számon. Hogy szövetségi múltját, előéletét jobban megismerje, 1939 júniusában Héczey Pál magánnyomozó⁸⁰ irodáját bízta meg az információgyűjtéssel. A további források, nyomozati beszámolók egyértelműen bizonyítják, hogy Wünscher célja Nagy kompromittálása és félreállítása volt, amivel a Hanzát akarta meggyengíteni, illetve olyan helyzetet akart teremteni, melyben az önféjú galántaiakat rábírhajta a csatlakozásra.⁸¹

Az első, magánnyomozó irodától származó jelentés azonban Wünscherek számára meglepő lehetett. A kiküldött nyomozó, Radnai György – az informátor(ok) hatására? – egy pozitív, szorgos szövetségi szervezőmunkát végző és a szlovákiai magyarság érdekében dolgozó Nagy-képet közvetített.⁸² Minden bizonnyal Wünscher ezzel elégedetlen lehetett. Új vizsgálatot indított, amelyhez a mátyusföldi csendőri állomány asszisztált. Nagyot megfigyelés alatt tartották. Újabb, immár előéletének, családi és anyagi hátterének, első világháború alatti orosz hadifogságának, Szlovákiába tett utazásainak, a szlovák szövetségi vezetőkkel fenntartott kapcsolatainak, üzletkötéseinek és régebbi kijelentéseinek új, megkonstruált kontextusba való beemelése került sor (Wünscher ezzel az ügygel Ferenczy Gyulát⁸³ és Bartoss Ignácot bízta meg).

Nagy gyanús lett. 1938 előtt állítólag csehszlovák agrárpárti és komoly prágai kapcsolatokkal rendelkezett. A Hanzát még ha külsőleg a magyar kisgazda-társadalom tartotta is fenn, de alattomos módon a csehszlovák agrártőke gründolta. Nagy egyszerűen egy beépített, magyarelles ügynökké vált. A je-

⁸⁰ Árvátfalvi Héczey Pál magánnyomozó irodája először a Baross utca 41. szám alatt volt, majd 1939-ben költözött a Ferenc József rakpartra a 18. szám alatti épületbe. *Magyar Országos Tudósító*, 1938. május 21. 1. Uo. 1941. május 28. 1.

⁸¹ Pukkai sematikusan, hiányosan és a forrásokat elégtelenül értelmezve mutatja be a Nagy elleni nyomozás lefolyását és mozgatórugóit. Uo. 85–86.

⁸² A nyomozói jelentés azonban elfogultan és leegyszerűsítve – természetesen a Hangya Nagyról alkotott véleményéhez is alkalmazkodva – értékeli Nagy karrierjét. MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Héczey Pál magánnyomozó irodájának jelentése a Hangya igazgatóságának (1939. június 13.).

⁸³ Ferenczy Gyula ügyvezető igazgató és az ellenőrzési osztály vezetője volt.

lentések a két világháború alatt, a szlovák–magyar szövetkezeti kapcsolatok terén játszott szerepét túlhangsúlyozták.⁸⁴

A két eltérő szellemiségű szövetkezeti központ kapcsolatai 1939 nyarán érték el a mélypontjukat. Az 1938-as megállapodás alapján kialakult közös befektetések is megfeneklettek. Egy érsekújvári eset is ezt bizonyítja.

Az érsekújvári Paprikamalom Szövetkezet a két központ alapítása volt. A szövetkezet cseh tulajdonosai az első bécsi döntést követően eltávoztak, illetve nem kaptak iparendélyt. Az érsekújvári magyar gazdák malomszövetkezetté alakították át, de kellő számú üzletrészt és forgótótkét nem tudtak biztosítani, így került sor a Hangya és a Hanza befektetésére. A Hanza részéről Kuthyt és Nagyot választották be a paprikamalom igazgatóságába. Kezdetben gond nélkül részt vettek az üléseken. Az 1939. június 28-i ülésen döntés született az üzletrészek – 15-15 ezer pengő – befizetéséről. A Hangya befizette, a Hanza többszöri sürgetés ellenére sem, sőt a felszólító levelekre nem is válaszolt. A július 28-i igazgatósági ülésen Kuthy bejelentette, hogy a Hanza képviselői „felfüggesztik működésüket mindaddig, amíg a minisztériumokhoz a Hangya által benyújtott iratot le nem tárgyalják”.⁸⁵

A Hangya ugyanis 1939 augusztusában tájékoztatta a minisztériumokat a kialakult helyzetről és a Hanza hajthatatlan-ságáról. A feszültségek és a patthelyzet feloldása érdekében kormányzati presszióban bizott. A Hanza ezért várt ki.

Wünscher szövetkezetfelfogását és Hanza-értelmezését jól mutatja az *Új Magyarországban* 1939. augusztus 27-én megjelent, Oláh György főszerkesztőnek Hanzát támogató-elismerő, a Hangya–Hanza-viszonyt taglaló cikkére, illetve nyílt levelére adott válasz. Oláh Györgynek magánlevélként küldte el a maga és a Hangya-igazgatóság véleményét, mert igazgatósági engedélyt nem kapott a közlésére (magyarán a Hangya nem akart további nyilvánosságot az ügynek, melyet belügyként kezel).

⁸⁴ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Ferenczy Gyula levele Wünscher Frigyesnek (1939. június 30.), Bartoss Ignác jelentése (1939. június 23.).

⁸⁵ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Érsekújvári Paprikamalom Szövetkezet a Hangya és Hanza közös alapítása (1939. augusztus 31.).

Wünscher öt tételben foglalta össze nem publikus véleményét, melynek azonban „a sajtón kívül bármilyen érdeklődővel való közlése ellen” nem emelt kifogást.

Először a vágfarkasdi példát hozta fel, melyet Oláh említett, de egészen más összefüggésekbe helyezte. Wünscher Anda Károlyt⁸⁶ már – állítása szerint – 1935. május 29-én meglátogatta, és naplóbejegyzésében elismerőleg szolt a vágfarkasdiak szövetkezeti teljesítményéről. Ezt a véleményét, melyet en bloc a Hanzára is értett, fenntartotta.

Fontos, és a Wünscher Hanza-recepciójának egyik támpillére, hogy csak részben értett egyet Oláh azon megállapításával, hogy a Hanza sikerét, illetve a tagszövetkezetek prosperitását nem az úgynevezett nadrágos emberekből szerveződő vezetőségek, hanem a szövetkezetek többségében kiscgazda vezetései alapozták meg. Szerinte éppen a széles körű társadalmi összefogás vezethet sikerre, melyben a kiscgazdák együttműködnek a tanítókkal, papokkal, jegyzőkkel.

Hangsúlyos témaként merült fel a decentralizáció. A cikk ennek „üdvös voltát” hangsúlyozta. Wünscher óvatosan fogalmazott, és a központosítás előnyeit emelte ki. Szerinte a nagyobb mennyiségű áruk beszerzését és értékesítését központilag lehet hatékonyan szervezni és irányítani. Több szövetkezeti központ egy-egy szövetkezeti szegmensben egymást gyengítheti, tartalékaikat kölcsönösen kioltják, és a kartelleket kialakító nagykereskedelemmel és iparral, vagy éppen a külföldi eladókkal és vevőkkel szemben lemaradnak, nem lesznek versenyképesek. Válságos időkben pedig nagyon fontos jelentőségűnek tartotta „az egységes szellemi irányítást”. A központból irányított ellenőrzések jobban kiszűrhetik a visszaéléseket és a hibás gazdál-

⁸⁶ Anda Károly (1875–?) asztalos, gazdálkodó Vágfarkasdon. A helyi fogyasztási szövetkezet létrehozásában vett részt 1908-ban. Először könyvelő volt, majd 1914-től a szövetkezet elnöke lett. 1920-ban többekkel együtt a helyi malom létesítője. Az 1907-től működő hitelszövetkezet elnöki posztját is betöltötte. A vágfarkasdi kiscgazdapárt egyik szervezője. A Magyar Nemzeti Párt községi és járási képviselője, a helyi református egyházközség presbiter. CSATÁR István–ÖLVEDI János (szerk.): *A visszatért Felvidék adattára*. Mahr Ottó és Tsa „Rákóczi” Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1939. 231.; SZEGHALMY Gyula: *Felvidék*. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, Budapest, 1940. 215.

kodást csíráiban elfojthatják. Persze a szövetkezetek autonómiájának megőrzését is fontosnak tartotta, de eszmefuttatásának végkicsengése az volt, hogy csak a központosított kereteken belüli, kijelölt mezőkben érvényesíthetők az autonóm jogok.

Wünscher és a többi Hangya-vezető szemléletének másik jellemző vonását alkotta a Hangya-szervezet 1918 előtti múltja is, és annak fényében a küldetéséről alkotott kép. Nem értett egyet azzal a véleménnyel, hogy a Hanza-szövetkezetek és a magyarországi Hangya tagszövetkezeteinek elmúlt két évtizednyi fejlődése összehasonlítható. Eltérő társadalmi és gazdasági környezetben fejlődtek, miközben a csehszlovák korszak magyar fogyasztási szövetkezetei, melyek azért kedvezőbb gazdasági körülmények között működhettek, mint a magyarországiak, mind a Hangyából sarjadtak ki. A Hanza – ezt Wünscher nem mondta ki nyíltan – intermezzónak, alkalmazkodásnak tekinthető a csehszlovák viszonyokhoz, és teljesen logikus az egészséges gyökerekhez, az anyaközponthoz való visszatérés. Kisebbitette a szlovákiai magyar szövetkezeti önszerveződés jelentőségét, kiemelve a trianoni magyar területen folytatott szövetkezeti harc jelentőségét „egy tőlünk idegen [értsd zsidó – G. I.] kereskedelemmel” szemben, miközben a gazdasági válságok sorozataival is meg kellett küzdeniük, mely „hasonlót a cseh megszállt területen sohasem láttak”. Wünscher ellentmondásosan állította: „Ezzel azonban nem kicsinyítem le a cseh megszállt területen végzett munkát, hanem csak egyformán akarok igazságos lenni a különböző területen élő, lelkükben értékes, magyar falusi rétegekkel szemben.”

Wünscher az eszmei mondanivalót követően tért rá a konkrétumokra, a Hangya–Hanza-viszony töréspontjaira. Állította, hogy a Hangya mindjárt a felvidéki területek visszacsatolásakor különböző módokon támogatta a Hanzát: díjtalanul hét Hanza-ellenőrnek tanfolyamot szerveztek Budapesten, ingyenesen bocsátottak nyomtatványokat és adminisztratív eszközöket a galántaiak részére, árukkal segítették a Hanza-szövetkezeteket, és cég- és italmérési ügyekben szintén díjtalanul „és a legnagyobb baráti készséggel” támogatták a Hanzát.

Wünscher tagadta azokat a vádakát, hogy a Hangya valami-féle tervet szövögetett volna a HSZÁ bekebelezésére, „az ottani dolgozók elkedvetlenítésére”, és egy presztízsharc folytatására. Sőt, állítása szerint „teljes megállapodás” született a két központ között, amit a HSZÁ végig tagadott.

Wünscher sok mindent sérelmezett. Kommunikációhiányt, Kuthy és Nagy pozícióőrző különvéleményét szövetkezeti kérdésekben, Kuthy deklaratív távolmaradását a Hangya igazgatósági üléseiről.

Záróakkordként Wünscher úgy fogalmazott, hogy a Hangya megvárja a Hanza véleményének a megváltozását. Tehát kompromisszumokra nem volt hajlandó.⁸⁷

A mindjobban növekvő feszültséget és a kölcsönös támadásokat a kormányzat is tapasztalta, ezért megbékélésre szólította fel a feleket: „[A] kereskedelmi miniszter úr rendelete értelmében a Hangya és a Hanza közötti differenciákat tovább tárgyalni nem engedi. Elvárja mind a két szövetkezettől, hogy barátságos és békés szövetkezeti működést fognak folytatni.” A Hanza jelezte, hogy reagálni fog a Hangyának a minisztériumokhoz 1939. július 14-én benyújtott beadványaira a két szövetkezeti központ együtt nem működéséről. A kereskedelemügyi miniszter felszólította a Hangyát, hogy tartsa tiszteletben a Hanza területét és fordítva. Mindketten szüntessék be a szövetkezet-alapításokat, és ha folyamatban van ilyen, azt szüneteltessék. Ez nem érintette a Hangya országos megbízásait. A Hangya kötelezte magát, hogy a minisztérium ajánlatát átmenetileg 1939. szeptember közepéig tartja fenn.⁸⁸

A helyzet azonban nem változott, modus vivendit nem sikerült elérni.⁸⁹ Talán a Hanzának kellett válaszlépésre gondolnia, mert Kuthy levélben kért audienciát Wünschernél, és 1939. de-

⁸⁷ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Oláh Györgynek (1939. szeptember 4.).

⁸⁸ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Pro memoria (1939. augusztus 5.).

⁸⁹ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. A földművelésügyi államtitkár levele Wünscher Frigyesnek (1941. május 9.), Igazgatósági ülésbe című fogalmazvány.

cember végén is találkozót sürgetett.⁹⁰ A Hanza jelképes gesztusként a Kereskedelmi- és Földművelésügyi Minisztérium tisztviselőit már korábban beválasztotta az igazgatóságába.⁹¹

1940–1941 mintha a hallgatás évei lennének a két szövetkezeti központ kapcsolatában. Az újabb kapcsolatfelvételre csak 1940. október 11-én került sor Kuthy és Wünscher között. Kuthy a helyzet rendezése miatt kereste fel Wünschert. Megegyeztek, hogy újra rögzítik az együttműködés alapelveit, nehogy újabb félreértésekre kerüljön sor. Wünscher ismét nehezményezte a *Hanza Szövetkezeti Újságban* megjelent Hangyát sértő cikkeket. Kuthy megígérte, intézkedéseket tesz, hogy ez ne ismétlődjön meg. A Hanza „viselkedését” figyelemmel kísérhette a kormányzat is, mert Wünscher mindjárt írásbeli jelentést tett Kacsóh Bálint kereskedelem- és közlekedésügyi államtitkárnak.⁹²

A Hanza 1942-ben decentralizációs politikájának megfelelően egy tervet juttatott el a Hangyának. A szövetkezetek legális voltát és tevékenységüket ellenőriztették volna. A mindjobban szaporodó álszövetkezetek kiszűrése volt fontos, amelyek nemcsak hogy anyagi károkat okoztak, de a szövetkezeti eszmét is lejáratták. Javaslatuk az egész magyarországi szövetkezeti felépítményt érintette volna, és gyakorlatilag egy új szövetkezeti törvény meghozatalát sürgette. A Hangya szempontjából egy új szövetkezeti központ létrehozása nem jöhetett szóba, az annyira hangsúlyozott költségigényesség miatt sem. Szerinte elvileg a Magyarországi Szövetkezetek Szövetségének kiépítésével lehetett volna ezt elérni, persze a Hangya-pozíciók megtartása mellett.⁹³ A Hangya egy ilyen decentralizációval, és

⁹⁰ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Kuthy Gézának (1939. november 30.), Kuthy Géza levele Wünscher Frigyesnek (1939. december 20.).

⁹¹ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Vezérigazgató Úr Óméltóságának tudomásulvételére megszólítású levél (1939. október 18.). Ebben az összefüggésben kell értelmezni Weis István miniszteri osztályfőnök cikkét a *Hanza Szövetkezeti Újságban*, melyben a felvidéki és a csonka-magyarországi szellem összehangolására, az átmeneti társadalmi és gazdasági különbségek leküzdésére szólított fel. Uo. *Hanza Szövetkezeti Újság*, 1939. november 1. 5.

⁹² MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Javaslat a 3. ponthoz.

⁹³ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Ismeretlen levele Pösch Dezsőnek (1942. április 11.).

egyben új centralizálással, melynek a kezdeményezője éppen konkurense, a Hanza lett volna, nem érthetett egyet.

A Földművelésügyi Minisztérium úgy látszik, hogy végül kénytelen volt meghallgatni a Hanza-érveket, de elég későn, 1942 májusában. Kuthy és Nagy, a minisztérium Galántára és a régióba kirendelt képviselőjét, Szeibert Jánost tájékoztatta a Hanza elképzeléseiről, melyek a magyar szövetkezeti rendszer reformját – egyben a Hanza erőteljes piaci jelenlétét – célozták meg. Egy szövetkezeti csúcsszervezetet, az Országos Központi Szövetséget hozták volna létre, melynek csak olyan szövetkezeti központ lehetett volna a tagja, aminek legalább száz tagszövetkezete volt. Ez érdek-képviselési és ellenőrző szerv lett volna, egyben a hadigazdálkodáshoz alkalmazkodva az árubeszerzést, illetve elosztást is irányíthatta.

Kuthyék alaposan kidolgozott és a csehszlovák korszakban bevált tapasztalataikra, módszereikre, szervezeti megoldásokra támaszkodó javaslatot tettek le az asztalra. A mezőgazdasági, szeszfőző szövetkezetek problémáit, az Országos Központi Hitelszövetkezet kamat- és betétpolitikáját, a Hanza Hitelszövetkezet helyzetét is tartalmazó tervük öt pilléren nyugodott:

„[A] vidéki szövetkezeti körzeteket és központokat megszerveznék, a jelenlegi erős központosítás helyett,

[A] fogyasztási, termelő, értékesítő és hitelszövetkezetek közötti szoros kapcsolatot megteremtenék.

[A] hitel és betéti politika eddigi rendszerét megváltoztatnák,

[A] szövetkezeti felügyelő, ellenőrző, érdekvédelmi központot megszerveznék [...],

[A] szövetkezeti bankhálózatot megszerveznék.”⁹⁴

A feszültségek hosszú ideig még 1941–1943-ban is megmaradhattak. Egy zárt körű vacsoratalálkozóra 1942. október 10-én került sor a patinás Vadászkiirt Szálló zöld szobájában. A találkozón Kuthy Géza, Wünscher Frigyes, Pósch Dezső,

⁹⁴ MNL OL Z 791. 28. cs. 229. t. A galántai „Hanza” szövetkezetek javaslatai és kívánalmái (1942. május 18.).

Gorondi-Novák Andor,⁹⁵ Kelecsényi Miklós⁹⁶ és Bárányos Károly vett részt.⁹⁷ A tárgyalás lefolyásáról és eredményéről nem maradt fenn feljegyzés.

Kuthy Géza 1943. február 22-én tárgyalt a Hangyával egy közös budapesti iroda létesítéséről. A Hangya a szövetkezeti együttműködésre hajlandó volt, de konkrét javaslatokat várt. Egy új, a Hangya-központon kívül létesülő irodát (központot?) nem támogathatott. Kiépítése költségigényesnek tűnt és a kormány sem állt volna mellette.⁹⁸

A Hanza Központi Szövetkezet a második világháború végéig megőrizte bizonyos fokú szervezeti különállását és gazdasági pozícióit a Hangyával szemben, sőt képes volt a Kisalföld déli részein új piacokat szerezni. Kihasználta a háborús konjunktúra hátszelét is. A Németországba, Olaszországba és Szlovákiába irányuló szarvasmarha- és sertésexport egyik fő lebonyolítója volt. A magyarországi területeken zajló katonai konfliktusok és pusztítások azonban 1944–1945 fordulóján elsodorták ezt a vállalkozást. Az újraalakult Csehszlovákiában a Hanzát elenséges szövetkezeti központnak tekintették, vagyonát zárolták, majd elkobozták, tisztviselőit megfélemlítették, meghurcolták, illetve Magyarországra való áttelepülésre kényszerítették. A Magyarországra távozott Hanza-tisztviselők által 1947-ben gründolt Otthon Beszerző és Értékesítő Szövetkezet a Hanza jogutódjának tartotta magát. A csehszlovákiai magyar áttelepültek vagyonának és követeléseinek rendezését vindikálta magának, sikertelenül. A magyar állam új irányvonalú gazdaság-szervezésének modelljébe ez nem illeszkedett.⁹⁹

A Hangya története is más, végzetes irányt vett. A Hangya a magyar területgyarapodások egyik nagy gazdasági nyertese volt. Az 1944-es nyilas hatalomátvétel, Wünscher Frigyes eltávolítása, a hadigazdaság széthulló eresztékei és a háború végi

⁹⁵ Miniszteri tanácsos volt.

⁹⁶ Földművelésügyi miniszteri titkár volt.

⁹⁷ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Wünscher Frigyes levele Bárány Károlynak (1942. november 5.).

⁹⁸ MNL OL Z 1396. 5. cs. 79. t. Ismeretlen levele Kuthy Gézának (1943. november 25.).

⁹⁹ GAUCSÍK István: I. m. 75., 201–205., 233–234., 353–361.

társadalmi-gazdasági felbomlás azonban megroppantották szervezeti hálózatát.¹⁰⁰ Az 1945 után fellépő új hatalmi elit, a pártok közötti megegyezések és alkuk már más előjelű koordinátákba helyezték a magyarországi fogyasztási szövetkezeteket, és a nagy múltra visszatekintő Hangyát.¹⁰¹

Zárszó

A fennem hangoztatott anyaközpont képe mögött az erősebb, kormányzatilag támogatott Hangya volt. A felvidéki, majd észak-erdélyi területek szövetkezeti központosítását, érdekei kiterjesztését és piacbővítést tervezett megvalósítani. A visszatértek szemében erőszakosnak tűnt. Apparátusával, médiaháttérével bizonyos fokig félelmet is keltett. A „megtért gyermek”, a Hanza azonban már nem volt fiatalkorú. Több mint egy évtized kisebbségi tapasztalatával és jelentős anyagi bázissal rendelkezett.

Másik fontos momentum volt a kisebbségi környezetben kialakult, szociálisan érzékeny, lokálisokra épülő Hanza-identitás, mely 1938 őszétől egy más minőségű anyaországi mentalitással találkozott. A Hanzának sikerült megőriznie tagszövetkezeteit a Hangya terjeszkedésével szemben, sőt a mezőgazdasági terményfeldolgozás, árubeszerzés és értékesítés terén megszilárdította pozícióit. A csehszlovák korszakhoz képest azonban a 401 községre kiterjedő, korábban a Hanza tőkeközpontjaként alapított Hanza Hitelszövetkezetet 1939-ben elveszítette. A hitelszövetkezet kénytelen volt csatlakozni az Országos Központi Hitelszövetkezethez, bár formálisan a Hanza szervezetéhez is tartozott.¹⁰²

¹⁰⁰ SIMON István: *A Hangya termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezet fel szabadulás utáni története 1945–1949*. Szövetkezeti Kutató Intézet, Budapest, 1976.

¹⁰¹ BORSODI István: A magyar szövetkezeti érdekvédelmi szervek történelmi keresztszete. *Acta Universitatis Szegediensis – Acta Juridica et Politica*, Tomus LXVII. Fasc. 4, Szeged, 2005. 21–27.

¹⁰² MNL OL Z 149. 17. cs. 14. t. Hanza Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Alapszabályai. Uo. Z 791. 28. cs. 229. t. A galántai „Hanza” szövetkezetek javaslatai és kívánalmai (1942. május 18.).

A második világháború évei a magyar társadalom és gazdaság széthullását jelentették. A központilag irányított hadigazdálkodás és a mind erőteljesebb német gazdasági befolyás vakvágányra vezette a gazdasági életet. A zsidó vagyon elkobzása és az üldöztetések nemcsak a vallási és erkölcsi értékekbe vetett hit megrendülését eredményezték, de a társadalom- és gazdaságszervezés addig érvényesnek számító alappilléreit is kikezdték. A magyar szövetkezeti rendszer is szétzilálódott. A zsidó kereskedelem ellen meghirdetett harc gazdasági zavarokat okozott.¹⁰³ A keresztény szellemiségű szövetkezeti élet felépítésére való hivatkozások, melyeket a Wünscher vezetett Hangya, de a Hanza is kommunikált, ideológiai-konjunkturális célok elérését szolgálták.¹⁰⁴

¹⁰³ KAPOSÍ Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002. 324., 327.

¹⁰⁴ SIMON István: I. m. 50–51. Lásd a keresztény-nemzeti kurzushoz igazodó Hanza-kiadványt. *Szövetkezeti Naptár az 1943. esztendőre*. 8. évf., A Hanza Központi Szövetkezet kiadása, Galánta, 1943. 33–35., 108–109.